

Ο Πάτερ Κοσμάς στην Πρέβεζα (1768 & 1779)
και ο ιερός ναός των αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης *

Για τον περίφημο εθναπόστολο Κοσμά τον Αιτωλό, τον Πάτερ Κοσμά, έχουν γραφή έως εκατόν μελέτες και δημοσιεύματα από πολλούς ερευνητές της εθνικής μας ιστορίας.

Ο καθηγητής κ. Άγγελος Παπακώστας, από την Αρτισίτα του Ζαγορίου έχει δημοσιεύσει στα *Ηπειρωτικά Χρονικά* του 1938 πλήρη σχεδόν βιβλιογραφία,¹ που την εξέδωσε και σε ειδικό φυλλάδιο. Στο πρώτο αυτής φύλλο δημοσιεύεται και φωτοτυπικόν αντίγραφον της εικόνας του Αγίου Κοσμά (Εικ. 1), παρμένο από το Προσκυνητάρι,² που έχουμε στήσει προ ετών έξω από τον ναόν των αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης και που είναι, κατά τον κ. Φάνη Μιχαλόπουλο, αντίγραφο παρόμοιας φορητής εικόνας της Ζίτσας. Στην μικρή μας αυτή μελέτη θα αναμεταδώσουμε ό,τι ξέραμε από τις πηγές και τις παραδόσεις σχετικά με το πέρασμα και την δράσιν του μεγάλου κληρικού και πατριώτου στην Πρέβεζα. Νομίζω πως κάτι καινούργιο, έστω και ένα λιθαράκι μικρό, θα προσθέσουμε στην εξιστόρηση της ζωής του Αγίου Κοσμά, που δεν το ήξερε ή δεν το πρόσεξε ο κ. Φάνης Μιχαλόπουλος στην αξιολογώτατη μονογραφία του, που εδημοσίευσε στο περιοδικόν «Νέον Κράτος» του 1938.² Η μελέτη αυτή θα είναι, φυσικά,

* Το άρθρο δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Ηπειρωτική Εστία*, τχ. 59, Μάρτιος 1957, σελ. 225-229. Αν και στο τέλος του άρθρου υπάρχει η ένδειξη *συνεχίζεται* δεν εντοπίσαμε συνέχεια. Αναδημοσιεύτηκε στο ίδιο περιοδικό, τχ. 235-236, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1971, σελ. 898-907. Αναπαράγεται η δημοσίευση του έτους 1971. Μια πρώτη μορφή του άρθρου δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα των Αθηνών *Φωνή της Πρεβέζης* σε δύο συνέχειες, στα φύλλα της 15.7.1956 και της 20.11.1956.

¹ Παπακώστας Άγγελος Ν., «Κοσμάς ο Αιτωλός (1714-1779)», *Ηπειρωτικά Χρονικά*, τόμ. ΙΓ', 1938, σελ. 142-150.

² Το 1971, επ' ευκαιρία των 150 χρόνων από την επανάσταση του 1821, κατασκευάστηκε προσκυνητάρι στο χώρο όπου δίδαξε ο πατήρ Κοσμάς ο Αιτωλός (Εικ. 2). Βλ. Βιτάλης Φιλάρετος, *Ο εθνεγέρτης της Ηπείρου Άγιος Κοσμάς ο Ισαπόστολος*, Αθήνα 1972, σελ. 7-8. Πιθανότατα το προσκυνητάρι αυτό αντικατέστησε παλαιότερο, της δεκαετίας του 1950, στο οποίο αναφέρεται ο Βασιλάς.

² Μιχαλόπουλος Φάνης, «Οι Μεγάλοι μας αναγεννηταί. Κοσμάς ο Αιτωλός, Εθναπόστολος και μάρτυς. (1714-1779)», *Νέον Κράτος*, τχ. 9 της 9.5.1938, σελ. 605-621· τχ. 10 της 10.6.1938, σελ. 710-730· τχ. 11 της 11.7.1938, σελ. 829-839· τχ. 14 της 14.10.1938, σελ. 1178-1185.

ΕΙΚΟΝΑ 1: Ο Άγιος Κοσμάς
ο Αιτωλός κατά παλαιάν φορητήν
εκ Πρεβέζης εικόνα
(Ηπειρωτ. Χρονικά 1938, σ. 144)

ΕΙΚΟΝΑ 2: Το προσκυνητάρι που
υπήρχε στο προαύλιο του ναού
των αγίων Κωνσταντίνου & Ελένης
(Φωτογραφία Ν.Δ.Κ., 1985)

η βάση η δική μας σε τούτη την μικρή προσπάθεια. Τον Κοσμά, ο καθηγητής Κωνσταντίνος Άμαντος, τον κρίνει σαν μια από τις μεγαλύτερες μορφές του Έθνους στα χρόνια της Τουρκοκρατίας.³

Βρισκόμαστε στα 1767. Στην αυλή της Αυτοκράτειρας της Ρωσίας Αικατερίνης της Β΄ έχουν μεγάλη πέραση και επιρροή, ο διάσημος κληρικός Ευγένιος ο Βούλγαρης, οι αδελφοί Ορλώφ, ο Μελισσηνός και ο Χαρβούρης.⁴

Υπό την επιρροή των ανωτέρω η ερωτομανής μα και μεγαλοπράγμων δαιμόνια Γερμανίδα Αικατερίνη Β΄ αποφάσισε να κηρύξη τον πόλεμο στην Τουρκία, ιδρύουσα νέα Βυζαντινή Αυτοκρατορία, που φυσικά θα έφερνε,

³ Άμαντος Κωνσταντίνος, *Πανηγυρικός στο Πανεπιστήμιο* της 25.3.1930.

⁴ Χιώτης Παναγιώτης, *Ιστορικά Απομνημονεύματα*, τόμ. Γ΄, Κέρκυρα 1863, σελ. 459-460.

αν επραγματοποιείτο η ιδέα της, στο ξεσκλάβωμα των ορθοδόξων λαών της Βαλκανικής και ιδίως των Ελλήνων, που εστέναζον κάτω από τον σκληρό ζυγό των απογόνων του Μωάμεθ του Πορθητού. Οι λαοί αυτοί είναι γνωστό πως στα χρόνια της δουλείας των, ως Ορθόδοξοι και τμήματα κάποτε του Βυζαντινού κράτους, είχαν μια κοινή συνείδηση και στην ομόδοξη Ρωσσία απέβλεπαν για την απελευθέρωσή τους.

Για την οργάνωση του κινήματος στα ρωσικά σχέδια στέλνεται στα Βαλκάνια από την Αυλή της Πετροπόλεως, ο Έλληνας αξιωματικός του τσαρικού στρατού Γρηγόριος Παπάζογλου. Κάτω από τις διαταγές αυτού έρχονται στα Βαλκάνια να δράσουν έξι Απόστολοι, όπως τους ονομάζει ο ιστορικός Χιώτης ή *εξάριθμοι*, όπως τους ονομάζει ο πατριώτης μας μακαρίτης Γερογιάννης.

Εις το Μαυροβούνιο πηγαίνει ο ίδιος ο Γρηγόριος Παπάζογλου και ο κληρικός Ναούμ, όπου βρήκαν εγκάρδιο υποδοχή και καλό έδαφος επαναστατικής δράσης από τους πολύ και ανέκαθεν αφοσιωμένους στην Ρωσσία Μαυροβουνιώτες. Ο μοναχός Δανιήλ φθάνει για τον σκοπό αυτό στην Ερζεγοβίνη και ο Κοσμάς ο Αιτωλός έχει πρόγραμμα να οργανώσει το κίνημα των Ελλήνων στην Βόρειο Ελλάδα, τα Επτάνησα, την Ήπειρο και Αλβανία. Οι άλλοι τρεις από τους απεσταλμένους τούτους του Πατριαρχείου και της Ρωσσίας δεν είναι γνωστοί.

Οικουμενικός Πατριάρχης τότε στην Πόλη είναι ο δυναμικός και δραστήριος από την Ήπειρο Σεραφείμ Β΄, στενά συνεργαζόμενος, καθότι ήταν θερμός ρωσσόφιλος, με την τσαρικήν αυλή στα επαναστατικά αυτά σχέδια. Προηγουμένως ο Γρηγόριος Παπάζογλου είχε μεταβή στην Βενετία, όπου προσέφερε στον τότε Δόγη επισήμως την ρωσσική συμμαχία στο πόλεμο κατά της Τουρκίας.

Η διανύουσα τις τελευταίες στιγμές της ζωής της Γαληνοτάτη Δημοκρατία, δεν δέχθηκε την συμμαχία και να δώσει στους Ρώσους να χρησιμοποιήσουν τις κτήσεις της και τις ναυτικές της βάσεις στο Ιόνιο και την Ήπειρο, κατά συμβουλή και της Αυστρίας και της Γαλλίας, που πήγαιναν να κληρονομήσουν από τότε τα εδάφη αυτά για τον εαυτό τους. Για τούτο ο πόλεμος εκείνος δεν διεξήχθη στην Β.Δ. Ελλάδα αλλά στο Μωριά και το Αιγαίο. Γίνανε, βέβαια, και στην Αιτωλία, απελευθερωτικά κινήματα με τους οπλαρχηγούς Γριβαίους.

Χωρίς να αποθαρρυνθή ο Παπάζογλου από την αποτυχία του αυτή, έρχεται στο Τριέστι, όπου οι Έλληνες έμποροι και Δαλματοί ενστερνίζο-

νται πρόθυμα τα σχέδιά του. Από τούτους εκλέγει πολλούς πράκτορας, οι οποίοι εστάλησαν με αρκετό χρήμα εις όλα τα μέρη της Ελλάδος, για να εξοπλίσουν επαναστατικά σώματα, που θα ανελάμβαναν δράσι εναντίον των Τουρκικών φρουρών, όταν θα έφθανε ο Ρωσσικός στόλος στα νερά της χώρας μας, ενώ ο κύριος όγκος του Ρωσσικού στρατού θα διεξήγε αγώνα στην Βλαχίαν και Μολδαβίαν, στο Αζώφ και στον Καύκασο.

Ένας τέτοιος πράκτωρ των Ρώσσων, που ερχόταν να στρατολογήση Έλληνες στην Ήπειρο, ήταν, φαίνεται, και ο επιφανής Γιαννιώτης Θεοδόσης Τζιτζινίκας, υπάλληλος της τσαρικής αυλής. Ούτος αφού έφθασε από την Πετρούπολιν στην Βενετίαν, αποβιβάσθηκε στην Κέρκυρα. Ο εκεί Ενετός Γενικός Προβλεπτής υποπτευθείς τους σκοπούς τού τόσου μακρινού ταξιδιού του Τζιτζινίκα δεν τον άφησε να συνεχίση μέχρι τα Γιάννινα και αναφέρει σχετικά εις τον Πρίγκηπα εις την Βενετίαν με έγγραφόν του της 26 Ιανουαρίου 1769.⁵

Παρόμοιος είναι και ο Γιαννιώτης Λουδοβίκος Σωτήρης. Ο ναύαρχος Σπυριδών του γράφει, από του πολεμικού «Ευρώπη» απαντών σε επιστολή του, εις Πρέβεζαν, την 15^η Ιανουαρίου 1711, ότι ο αρχιναύαρχος Ορλώφ τον διατάσσει «να απόσχη από στρατολογίαν υπηκόων της Γαληνοτάτης Δημοκρατίας» και να στρατολογήση εθελοντάς κατοίκους από την Μακεδονίαν, την Ρούμελην και την Αλβανίαν, δηλαδή Τούρκους υπηκόους, των οποίων εξάιρει «τον ζήλον, την απόφασιν και την γενναιότητα να πολεμήσουν τον κοινόν εχθρόν».

Στην Πρέβεζαν ο Σωτήρης ερχόταν, για το σκοπό τούτο, σε συνεννοήσεις με τους εκεί Έλληνας οπλαρχηγούς· συγκεντρώθηκαν τότε πολλοί νεοσύλλεκτοι για το Ρωσσικό στρατό, όπως αναφέρει ο Προβλεπτής Λευκάδος, προς τον Γενικόν Προβλεπτήν εις Κέρκυρα, την 29^η Απριλίου 1771. Ο Σωτήρης αυτός υπηρετεί αργότερα, στις παραμονάς της καταρρεύσεως της Βενετίας (1796), πρόξενος της Ρωσσίας εις την Πρέβεζαν.

Παράλληλα με τους Ρώσσους πράκτορας, καλυμμένος όμως με το ράσο του κληρικού και στα κρυφά, έδρα και επροπαγάνδιζε στην Ήπειρο, Ακαρνανίαν και Μακεδονίαν ο πατήρ Κοσμάς ο Αιτωλός. □

⁵ Βλ. Μέρτζιος Κωνσταντίνος, «Θεοδόσιος Τζιτζινίκας. Μια εξέχουσα Ιωαννίτικη προσωπικότης του 18^{ου} αιώνα», *Ηπειρωτική Εστία*, τχ. 39, Ιούλιος 1955, σελ. 619.

□ Το κείμενο των τεσσάρων προηγούμενων παραγράφων (Ένας τέτοιος πράκτωρ ... ο πατήρ Κοσμάς ο Αιτωλός) συμπεριλαμβάνονταν στη δημοσίευση του 1957 και αφαιρέθηκε από τη δημοσίευση του 1971.

Οι έξι απόστολοι του Πατριαρχείου είναι οι κρυφοί και ανεπίσημοι κήρυκες των σχεδίων τούτων. Είναι δραστήριοι, εύγλωττοι, ακούραστοι. Στα λαϊκά στρώματα κάνουν ενθουσιώδες κήρυγμα Χριστιανικό, μιλούν εναντίον των καταχρήσεων και πιέσεων του Αρχοντολογιού, υπέρ της Χριστιανικής αρετής και δικαιοσύνης και κρυφά παρασκευάζουν το κίνημα. Από τούτους, εμάς θ' απασχολήση για λίγο το κήρυγμα του Κοσμά και η δράση του στην Πρέβεζα.

Ο Φάνης Μιχαλόπουλος στην ως άνω μελέτη του γράφει για τον Κοσμά «Ρωσόφιλος και μνημένος στα σχέδια της Ρωσσικής πολιτικής, συχνά μνημόνευε “το ξανθόν γένος”, που θα ξεσκλάβωνε την πατρίδα του, ιδίως η δράσι του ανάμεσα στους αρματολούς και κλέφτες υπήρξεν ευρύτατη και Εθνικώτατη».⁶

Αλλά και στα λαϊκά στρώματα συχνά μιλούσε για την ημέρα της κρίσεως και προσπαθούσε με συμβολικά λόγια να σταλάξη στην ψυχή τους την ιδέα της Επαναστάσεως και των θυσιών πούπρεπε να πάθουν για την πατρίδα τους. Αναχωρώντας από κάθε χωριό συνήθιζε να λήη «αυτό μια μέρα θα γίνη ρωμέϊκο».⁷

Αυτό το διπλό έργο έκαμνε με πίστιν και ενθουσιασμό και ευγλωττία συναρπαστική ο μορφωμένος στην Αθωνιάδα Ακαδημία ιερομόναχος Κοσμάς. Το καμουφλάρισμα εθνικών κηρυγμάτων διά χρησιμολογιών διδασκόταν στην Αθωνιάδα Σχολή. Κληρονομιά και τούτο των αρχαίων μαρτυριών.

Ιδιαίτερος συναντιόταν και συνωμιλούσε με τους οπλαρχηγούς, που τους εμύησε στα επαναστατικά σχέδια της ρωσσικής αυλής και του Παπάζογλου. Ο ιστορικός Ζησίου⁸ γράφει πως «εμύησεν έτσι τους κλέφτες Βλαχάβαν, Τσόλκαν και Σταθάν. Αυτοί οι τελευταίοι όμως έδρων ή είχαν τα αρματολίκια τους στο Λούρο ή στο Ξηρόμερο και όταν τα χαλνούσαν με τους αφεντικούς των Τούρκους, εύρισκαν καταφύγιο στην Βενετοκρατούμενη Πρέβεζα ή Λευκάδα».

Ο καπετάν Γιωργάκης Σταθάς είχε σπίτι στην Πρέβεζα, όπου εδολοφονήθη, την 13 Μαρτίου 1785 από τους αδελφούς Ζαχαράκη βγαίνοντας από την εκκλησίαν του Αγίου Νικολάου του Νέου, διότι έγινε αφορμή να εκδιωχθή ο πατέρας των Δημήτρης από την θέσιν του φύλακος στο Ξηρό-

⁶ Μιχαλόπουλος Φάνης, *ό.π.*, σελ. 728.

⁷ Μιχαλόπουλος Φάνης, *ό.π.*, σελ. 729.

⁸ Ζήσιος Κωνσταντίνος Γ., *Νέα Εφημερίς*, 23 Αυγούστου 1896.

μερο.⁹ Σπίτια είχαν επίσης στη συνοικία του Αγίου Νικολάου ο καπετάν Κατσκογιάννης και άλλοι επίσημοι οπλαρχηγοί στην Τουρκική διοίκηση και Χωροφυλακή.

Ο Φάνης Μιχαλόπουλος γράφει πως ο Πατήρ Κοσμάς έκαμε τέσσερες περιοδείες στην Ελλάδα. Στην πρώτη, πέρασε τα στενά του Μετσόβου (1767) και έφθασε τέλος στην Ήπειρο, που για πρώτη φορά επισκεπτόταν. «Τον Οκτώβριο του 1768 ξέσπασε ο πόλεμος ανάμεσα Τουρκίας και Ρωσίας, τα όνειρα του Κοσμά αρχίζουν να παίρνουν σάρκα και οστά. Σπεύδει στην Ακαρνανία, όπου η κλεφτουριά είχε ξεσηκωθεί και περίμενε από στιγμή σε στιγμή την εμφάνιση των Ρώσων για να κατεβή επίσημα στον αγώνα».¹⁰

Για να πάη στο Ξηρόμερο να συναντήσει τους οπλαρχηγούς φυσικό και ευκολώτερο είναι να πέρασε από το Άκτιο και Βόνιτσα, που ήταν επίσης βενετσιάνικα μέρη. Στις παραμονές λοιπόν του ρωσσοτουρκικού πολέμου είναι στην Πρέβεζα ο πατήρ Κοσμάς.

Στην χρονολογία αυτή λαθεύει ο μακαρίτης Γερογιάννης θέτοντας το πέρασμά του από την Πρέβεζα αορίστως μεταξύ των ετών 1745-1750. Ποιούς ε γνώρισε και με ποιούς πρόκριτους και καπεταναίους ωμίλησε και πού κήρυξε και διέμεινε ο φλογερός κληρικός και πατριώτης; Αυτά θα διασαφηνήσωμεν, όσο μπορούμε με τα κείμενα και τις παραδόσεις τις στοματικές του λαού της πατρίδος μας.

«Μυημένος καθώς ήταν, γίνεται και αυτός απόστολος της επαναστάσεως στα μέρη της Ακαρνανίας και Αιτωλίας» γράφει ο Μιχαλόπουλος. Πώς ήταν μυημένος, δεν μας το εξηγεί ο συγγραφέας. Μόνο άμα τα συνδέσουμε αυτά με όσα λέγω παραπάνω, παρμένα από τον ιστορικό Χιώτη, εξομαλύνονται και τακτοποιούνται τα κενά της ωραίας αφηγήσεως τού Μιχαλοπούλου, χωρίς φυσικά το εκπαιδευτικό, το χριστιανικό και εθνικό έργο του μεγάλου άνδρα να μειώνεται.

Στο σπίτι του Χρήστου Μαμμάτη, κειμένου κοντά στο ναό του αγ. Κωνσταντίνου, άλλοτε Χριστοδούλου Θερμογιάννη, πλούσιου και ισχυρού προκρίτου της Πρέβεζας, επήγαινε και έκανε τις μνήσεις των οπλαρχηγών της Ηπείρου και Ξηρομέρου ο πατήρ Κοσμάς. Στα φανερά έκαμε έξω από τον ναό του Αγίου Κωνσταντίνου, υπέροχο και πρωτότυπο Χριστιανικό

⁹ Πληροφορίες από ανέκδοτο έγγραφο του Αρχαιοφυλακείου Λευκάδος.

¹⁰ Μιχαλόπουλος Φάνης, *ό.π.*, σελ. 835.

κήρυγμα, που συνήρπαζε τα πλήθη. Οι επίτροποι του ναού τού έδωσαν σπίτι να διαμείνη. Σώζεται και σήμερα τούτο, είναι ιδιοκτησία της παραπάνω εκκλησίας και κείται στο δρόμο της κεντρικής αγοράς, πλάϊ από το μαγαζί του Γαλανού. Αυτού κατώκησε ο Αχιλλεύς Γραμματικόπουλος. Στα κρυφά στο σπίτι του Μαρμμάτη εμνούσε τους καπεταναίους. Όσο όμως εγοήτευε τα πλήθη το κήρυγμά του, τόσο ετάρασσε τους Βενετούς άρχοντες της πόλεως, τους αριστοκράτες που συνεργαζόταν μαζί τους, κατηριάζοντας τον εγωϊσμό τους, την αρπακτικότητα και ασυνειδησία τους. Ο λαός ο πολύς υπόφερε τότε. Τα ελαιοκτήματα ανήκαν σε λίγους. Αν πήγαινε καλά η σοδειά είχαν να φάνε και οι φτωχοί. Αλλιώς οι μικροκτηματίες χρεωνόντουσαν στους πλουσίους (παρτσινέβελους), έβαζαν μπεφά το λιοστάσι τους ή το σπίτι τους ή το μαγαζί τους και πολλές φορές μη μπορώντας να το ξεχρεώσουν το έχαναν και καταντούσαν προλετάριοι, μπαίνοντας, ως φύλακες, για να φάνε ένα κομμάτι ψωμί, στην υπηρεσία της βενετικής εξουσίας ή της προσωπικής φρουρήσεως των προκρίτων. Τα εγκλήματα μεταξύ των φατριών, ποιά να κερδίση την εύνοια των Βενετών, ήταν στην ημερησία διάταξη.

Το εμπόριο από την Ευρώπη των υφασμάτων και οικιακών σκευών το είχαν στα χέρια τους οι Εβραίοι, όπως και στα Γιάννινα και την Άρταν. Για να δώση τόνωση οικονομική στους Έλληνες εμπόρους, απηγόρευε στους Χριστιανούς να συναλλάσσονται με τους Εβραίους, γιατί μαγαρίζονται. Στα Γιάννινα μάλιστα στην τελευταία περιοδεία του, (Ιούλιος 1779) κατηγορήσε τους χριστιανούς που έκαναν τα παζάρια την Κυριακή, και τους σύστησε να τα μεταφέρουν στο Σάββατο, όπου οι Εβραίοι ήσαν αναγκασμένοι να μη εργάζονται καθόλου και πάθαιναν ζημίες. Γι' αυτό τον μισούσαν και τον κατηγορούσαν στις βενετικές αρχάς και τους Τούρκους, ως πράκτορα των Ρώσων, που δεν ήταν φυσικά νέμα. Να τι γράφει ένας συγγραφεύς για τις ιδέες του Κοσμά: «Αγαπών την ισότητα εκάκιζε και εκεραυνοβόλει τας καταπιέσεις των αρχόντων προτρέπων εις μετάνοιαν διά τα παρελθόντα και εις χριστιανικήν εν τω μέλλοντι διοίκησιν. Εν Κεφαλληνία, ένθα ιδίως ηγέρθη δριμύς των καταχρήσεων της αριστοκρατίας επικριτής, εύρε πολλούς διώκτας, αλλά και πλειοτέρους τους υπερασπιστάς, ο δε Ενετός προβλεπτής βλέπων την πλειονότητα του λαού ενθουσι-

ωδώς συνηγορούσαν υπέρ του Κοσμά ηναγκάσθη να απορρίψη τας περιβιαίας αποτομής αυτού προτάσεις των αρχόντων».¹¹

Τα ίδια σχεδόν αναφέρει και ο Κεφαλλήν συγγραφεύς Ηλίας Τσιτσελής. «Κήρυξ των φιλελευθέρων αρχών και της Ευαγγελικής ηθικής απόστολος εθεωρήθη, ως εικός, ανήρ ασυμφόρων τοις εν τοις πράγμασι και τοις αριστοκράταις, Αρχών, επομένως ανατρεπτικός του Κοινωνικού συστήματος. Εφ' οίς εκεί τε και εν Κεφαλληνία πολλοί απήτησαν την εκδίωξιν αυτού εν τη τελευταία μάλιστα θα ανεπέμπετο βία, αν μη ο τότε προβλεπτής έβλεπε την πλειονότητα του τόπου αντικειμενικήν προς τούτο και λατρεύσαν αυτόχρομα τον Κοσμάν».¹²

Το εκπαιδευτικό του έργο είναι τεράστιο. Χριστιανισμός και Ελληνισμός είναι ταυτόσημα. Στα κηρύγματά του και στην Πρέβεζα και αλλαχού ζητάει από τους αρχόντους να φτιάξουν σχολεία Δημοτικά (αλληλοδιδασκτα λεγόντουσαν τότε). «Καλύτερα να αφήνετε τα παιδιά σας φτωχά και γραμματισμένα παρά πλούσια και αγράμματα» λέει σε μια διδαχή του.¹³ «Από το σχολείον μαθαίνουμε τι είναι θεός, τι είναι αγία τριάς».¹⁴

Από την Πρέβεζα, λοιπόν, πάει στα 1768 τον Οκτώβριον στην Ακαρνανίαν, εμψυχώνει τους επαναστατημένους και μαχομένους Έλληνας οπλαρχηγούς. Ξηρόμερο, Βάλτος, Βενέτικο, Κράββαρα, Ναύπακτος, Σάλωνα, Μεσολόγγι, βρίσκονται στο πόδι. Ο Κοσμάς κάμνει το διπλό του έργο. Κατήχησι στον κόσμο χριστιανική, τόνωσι του πατριωτικού φρονήματος, και μύησι και παρότρυνσι των διστακτικών καπεταναίων να ξεσηκωθούν κατά των Τούρκων.

Ο κλήρος της Ελλάδος από των Βυζαντινών χρόνων, από την άλωσιν, από τα πρώτα χρόνια της δουλείας, ως την Μεγάλη Επανάσταση, σ' όλους τους εθνικούς αγώνας αυτόν τον μέγα εθνικό σκοπό τον είχε καθήκον του εκτός του θρησκευτικού έργου. Ο Εθνάρχης της Κύπρου Μακάριος έχει προηγούμενα παραδείγματα άφθονα και υπέροχα. Ένα τέτοιο είναι και του πατρός Κοσμά. Ο Κοσμάς βρίσκεται στην λαίλαπα των αγώνων στην Ρούμελη, από 1767 ως το 1771, αφού έκατσε στην Πρέβεζα, την πρώτη τούτη

¹¹ Σάθας Κωνσταντίνος Ν., *Νεοελληνική Φιλολογία: βιογραφία των εν τοις γράμμασι διαλαμπάντων ελλήνων, από της καταλύσεως της Βυζαντινής αυτοκρατορίας μέχρι της ελληνικής εθνεγερσίας (1453-1821)*, Αθήνα 1868, σελ. 459.

¹² Τσιτσελής Ηλίας, *Κεφαλληνιακά Σύμμεικτα: συμβολαί εις την ιστορίαν και λαογραφίαν της νήσου Κεφαλληνίας...*, Αθήνα 1904, σελ. 271-272.

¹³ Αυλωνίτης, *Κοσμά Διδαχή*, Κέρκυρα 1863, σελ. 20.

¹⁴ Χειρόγραφα συλλογής Φάνη Μιχαλόπουλου.

φορά, ένα-δύο μήνες, κηρύσσω και μυών τους καπεταναίους στην επανάσταση. Η παράδοση βεβαιώνει την παρουσία του από τα 1769 έως το 1770 στην Ακαρνανία και την Αιτωλία.¹⁵

Ύστερα από την αποτυχία της επαναστάσεως των Ορλώφ, τα Αλβανικά στίφη θύουν και απολύουν στην Ρούμελη και το Μωριά. Αναγκάζεται τότε ο Κοσμάς να φύγει στην Λευκάδα και Κεφαλλονιά. Εκεί έκαμε αξιοθαύμαστο έργο στηλώνοντας την πίστιν του Χριστού και πολεμώντας την Καθολικὴν προπαγάνδα και το αρχοντολόι, που τα είχε τόσο καλά με τους Βενετούς. Στα 1774 η Ρωσσία συνάπτει με την Τουρκίαν την συνθήκην του Κιουτσούκ-Καϊναρτζή, που ένα άρθρο της επιτρέπει στην Ρωσσία να ενδιαφέρεται για τους Χριστιανούς του Αίμου. Τα ελληνικά καράβια πλέουν υπό ρωσικὴν σημαίαν. Ήταν αρκετὴ επιτυχία του νέου Πατριάρχου Σωφρονίου του Β' αυτός ο όρος της Συνθήκης, ύστερα από τις τόσες καταστροφές και θανατώσεις μετά την καταστολήν της Ελληνικῆς εξεγέρσεως στην Ρούμελη και Μωριά. Τότε ωνομάσθηκε «Κατακαημένος Μωριάς».

Στα μέρη της Ηπείρου γίνονται εξισλαμισμοί αθρόοι, γιατί ἐδὼ ἡ πίεσι των Μουσουλμάνων Αλβανών και Τούρκων είναι αγριωτέρα. Ὅσο και να το αμφισβητούμε, δυστυχώς αυτό το κακό έγινε. Ο πατριάρχης Σωφρόνιος Β' διορίζει τον Κοσμά γενικόν Ιεροκήρυκα της Ελλάδος της Ανατολικῆς Εκκλησίας. Με την συνθήκη του Κιουτσούκ-Καϊναρτζή είχε δοθὴ ἀμνηστία στους ραγιαδες. Και τώρα αρχίζει το μέγα εθνικό και εκπαιδευτικό του έργο. Αυτός, μετά την ειρήνευσι, με την συνθήκην του 1774 του Καϊναρτζή, επρωτοστάτησε στην χριστιανική διδασκαλία με την ίδρυση κατηχητικῶν σχολείων και στα κρυφά σχολεία εθνικῶν κηρυγμάτων διά το στανμάτημα του εξισλαμισμοῦ. Στον πόλεμο εκείνο καταστράφηκε ἡ Μοσχόπολις και εξισλαμίσθηκαν οἱ Τσάμηδες, ο δε Μωριάς ωνομάσθηκε «κατακαημένος», λόγω των καταστροφῶν του. Από την Κεφαλλονιά, όπου περιώδευσε πολλά χωριά και συνήρπασε τον λαόν με το κήρυγμά του, αναγκάζεται να φύγει κατηγορούμενος από το Αρχοντολόγι και τους Εβραίους και Κληρικούς, ως επαναστάτης και πράκτωρ των Ρώσσω. Στην Ζάκυνθο (Ιούλιος 1777) ο Μητροπολίτης Κουτούβαλης έβγαλε εναντίον του *εκκλησιαστικὴν επίκρισιν*.[Ⓢ]

¹⁵ Μιχαλόπουλος Φάνης, *ό.π.*, σελ. 836.

Ⓢ Τέλος του πρώτου μέρους της δημοσίευσης του 1957, όπου υπάρχει ἡ ένδειξη (*Συνεχίζεται*). Δεν εντοπίσαμε συνέχεια του άρθρου. Αναπαράγουμε το υπόλοιπο κείμενο από την αυτοτελή αναδημοσίευσή του, το 1971.

Από την Κεφαλλονιά πηγαίνει στην Ζάκυνθο, κατόπιν στην Κέρκυρα και τελευταία στους Αγίους Σαράντα. Πανταχού ξεσήκωνε την συμπάθειαν του λαού και την αντιπάθειαν των ευγενών, που είχαν καταστή τώρα πió πολύ φιλοβένετοι μετά την συντριβήν της επαναστάσεως των Ορλώφ. Ξέροντάς τον ως πράκτορα της ρωσικής πολιτικής τον διώχνουν. Στην Κέρκυρα μάλιστα οι εκεί βενετικές αρχές δεν τον αφήκαν καν να βγη στην στεριά από το πλοίο. Από τους Αγίους Σαράντα με καΐκι έφθασε στην Σαλαγόρα και από κει στην Άρτα όπου εκήρυξε στο Μητροπολιτικό ναό στις 11.1.1778, κατά τον κ. Παπασπύρου.

Από την Άρτα έρχεται στην Πρέβεζα την βενετοκρατούμενην, όπου και το 1768 είχε αναπτύξει επαναστατικήν μύησιν υπέρ της Ρωσσίας, στον ετοιμαζόμενο πόλεμο κατά της Τουρκίας ανάμεσα στους καπεταναίους και προκρίτους που στην Πρέβεζα βρίσκανε άσυλο, όταν οι Τούρκοι τους απεκήρυσσαν. Στην Πρέβεζα ίδρυσε σχολείον, [όπως προκύπτει από γράμμα] του οποίου το κείμενον έχει ως εξής:^ο

«Ευγενέστατοι αγαπητοί μου αδελφοί οι κατοικούντες την χώραν Πρέβεζαν, σας ασπάζομαι, και παρακαλώ τον άγιον θεόν διά την ψυχικήν και σωματικήν σας υγείαν·

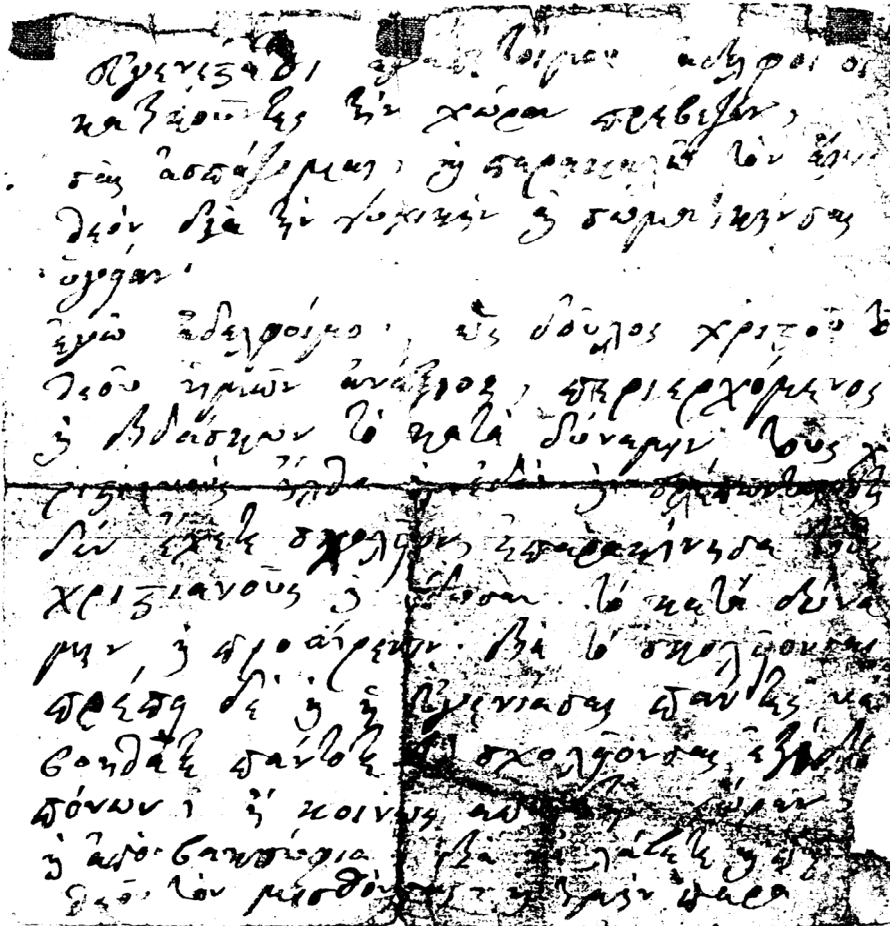
εγώ αδελφοί μου, ως δούλος Χριστού του θεού ημών ανάξιος, περιερχόμενος και διδάσκων το κατά δύναμιν τους Χριστιανούς ήλθα και εδώ και βλέποντας, ότι δεν έχετε σχολείον, επαρακίνησα τους Χριστιανούς και έδωσαν το κατά δύναμιν και προαίρεσιν διά το σχολείον σας. Πρέπει δε και η ευγενία σας πάντες να βοηθάτε πάντοτε το σχολείον σας εξ ιδίων πόνων, ή κοινώς από την χώραν, και από βακούφια ή, διά να λάβετε και παρά Θεού τον μισθόν σας, και τιμήν παρά ανθρώπων.

Είμαι δε και εγώ χρεώστης να παρακαλώ τον κύριον τον ευλογούντα τα πάντα να ευλογήση την χώραν σας και το σχολείον και τα παιδιά σας, και να σας αξιώση να ζησετε και εδώ καλά και θεάρεστα, και να σας βάλη και εις τον παράδεισον να χαίρεσθε και να ευφραίνεσθε να δοξάζετε την αγίαν Τριάδα· αμήν. Έβαλα δε και Επίτροπον τον παπά κυρ νικόλαον κεραμιδά και τον κυρ αναστάσιον παπά ρίζον να κρατούν και κυβερνούν το άνοθεν σχολείον. Έτι δε και επιστάτας και βοηθούς αυτών τον κυρ Δήμον του Χρήστου και τον κυρ. σπύρον του γεωργίου λάμπρου και τον κυρ Χρήστον του γεωργίου να βοηθούν το αυτό σχολείον καθώς ο κύριος τους

^ο Το κείμενο της επιστολής διορθώνεται για να αντιστοιχεί στο πρωτότυπο.

φωτίση. και αν σας τύχη κανένα εμπόδιον, από τους εξουσιαστές της αυ-
τής χώρας, να το εβγάnete έξω από το σύνορο όθεν σας φανή εύλογον.
Ταύτα και υγιαίνετε εν κυρίω.

αψοθ' απρίλιος
κοσμάς ιερομόναχος ευχέτης σας».

ΕΙΚΟΝΑ 3: Η πρώτη σελίδα της επιστολής του Πατρός Κοσμά προς τους
κατοικούντας την χώραν Πρέβεζαν
(Γενικά Αρχεία του Κράτους, αριθμός ταξινόμησης K95A)

καὶ αὐτοῖς. ἕχθρον ἐναντία ἐπιπέδου, ἀπὸ
 τοῦ ἐξουσιαστικῆς ἀπὸ αὐτῆς χώρας ἡ
 ἡ, πρῶτον ἐξω ἀπὸ τὸ σῆμα ἴδω ἡ
 φωνὴ πρῶτον. ἡμεῖς ἡ γράμματα ἐν αὐτῷ.
 εἰς οὐδὲ ἀπὸ τοῦ
 Κοσμάς ἱερομόναχος Ἀρχιεπίσκοπος

EIKONA 5: Η τρίτη σελίδα της επιστολῆς του Πατρός Κοσμά προς τους κατοικούντας την χώραν Πρέβεζαν (Γενικά Αρχεῖα του Κράτους, αριθμός ταξινόμησης K95A)

Το κτίριο του σχολείου που ίδρυσε ο Κοσμάς σώζεται. Είναι σήμερα ο φούρνος του Τζάκου.

Η επιστολή αυτή δημοσιεύεται από τον Κωνσταντίνο Σάθα.¹⁶ Αναδημοσιεύθη από τον Φάνη Μιχαλόπουλο¹⁷ και σώζεται σήμερα το πρωτότυπόν της, που το είδα και το διάβασα στο σπίτι του Ι. Τάλλарου.[∇] Ήταν άλλοτε κτήμα της οικογένειας Ζαλογγίτου, της οποίας ένας πρόγονος ιερέυς, πρωτοπρεσβύτερος, έπεσε μέσα στο Μεσολόγγι κατά την ηρωϊκήν έξοδον μαζί με τον επίσκοπον Ρωγών Ιωσήφ. Το γράμμα τούτο δεν φέρει τόπον εκδόσεως, πόθεν το έστειλεν ο Κοσμάς. Είχε μαζί του και ένα Κεφαλλονίτη εγγράμματον, ονόματι Σβορώνον.

Πιστεύω ότι το γράμμα τούτο, εγκύκλιος, του πατρός Κοσμά είναι αὐτόγραφον γιατί είναι επί του γνωστού Ολλανδικού χαρτιού τυπωμένου, με καθαρή γραφήν και ορθογραφίαν, γιατί όπως αναφέραμε και παραπάνω ήταν τρόφιμος της Αθωνιάδος Ακαδημίας. Και αι άλλες δημοσιευμένες από τον Μιχαλόπουλο επιστολές του δείχνουν μόρφωσιν μεγάλην γι' αυτό εξηγείται και ο πόθος του να συστήση σχολεία ελληνικά. Εις την Πρέβε-

¹⁶ Σάθας Κωνσταντίνος Ν., *Νεοελληνική Φιλολογία: βιογραφία των εν τοις γράμμασι διαλαμπάντων ελλήνων, από της καταλύσεως της Βυζαντινής αυτοκρατορίας μέχρι της ελληνικής εθνεγερσίας (1453-1821)*, Αθήνα 1868, σελ. 493.

¹⁷ Μιχαλόπουλος Φάνης, *ό.π.*

[∇] Η επιστολή πουλήθηκε από τον Γεώργιο Ι. Τάλλарο στα Γενικά Αρχεῖα του Κράτους, στην Αθήνα, όπου απόκειται με στοιχεία ταξινόμησης K95A.

ζαν εκυκλοφόρουν χειρόγραφοι διδασκαλίες του πατρός Κοσμά και ένα τέτοιο τετράδιο κηρυγμάτων του περιήλθε στα χέρια του νυν γυμνασιάρχου Άρτας Στεφ. Παππά το 1932, όταν υπηρετούσε στο Γυμνάσιον Πρεβέζης ως καθηγητής.

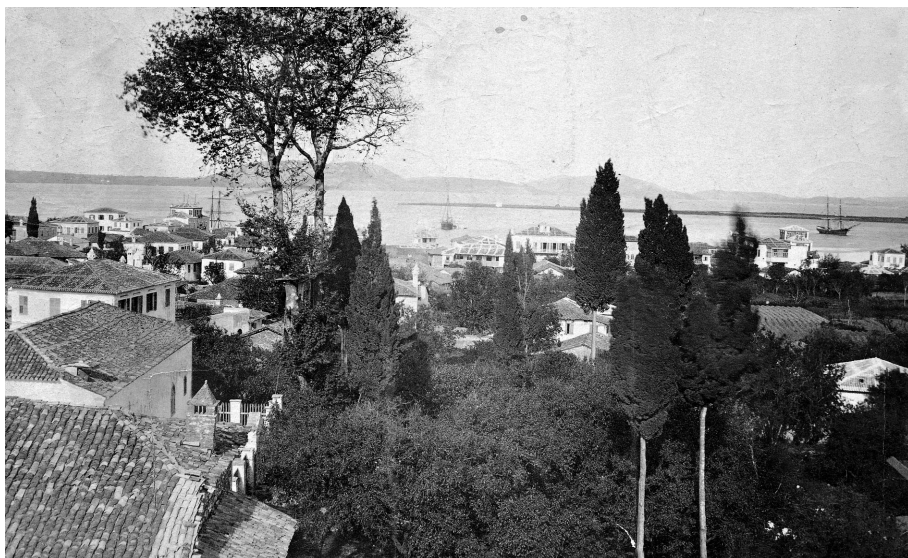
Κατά τη γνώμη μου, που ασπάζεται και ο κ. Στεργιόπουλος, πρόκειται περί διοριστικών εγγράφων και συστάσεως σχολείων που παίρνουν το κύρος των από την συνθήκη Τουρκίας-Ρωσσίας του 1774, διά της οποίας ο Σουλτάνος θα εσταματούσε τους βίαιους εξισλαμισμούς και θα εξασφάλιζε τα θρησκευτικά δίκαια των Χριστιανών. Παρόμοιου τύπου έγγραφον συστάσεως σχολείων είναι και το προς το χωριό Παπαδάτες. Η δικαιοδοσία του Κοσμά να ιδρύη κατηχητικά σχολεία για το σταμάτημα των αθρόων εξισλαμισμών στηρίζεται προφανώς στην συνθήκη Καϊναρτζή (1774) που έδωσε αμνηστεία στους συμμάχους της Ρωσσίας, Έλληνες ραγιάδες. Είναι και επιτυχία του πατριάρχου Σωφρονίου Β΄.

Τα κηρύγματά του έκαμναν συνταρακτική εντύπωση στο λαό, ο οποίος τον αγαπούσε και τον ελάτρευε. Εκεί πούναι τώρα ο πλάτανος του τζαμιού Αχμέτ Ντίνου και στην αυλή του ναού του Αγίου Κωνσταντίνου, ήταν κάποτε το βενετικό Διοικητήριο ή η βενετική Αστυνομία, ένα σπίτι δίπατο και ευρύχωρο. Μετά την κατάλυση της βενετικής εξουσίας (1797) επανήλθε στην ιδιοκτησία του καπετάν Αντώνη Χριστοδούλου Θερμογιάννη, του ιδρυτή και κτήτορος του ναού Αγίου Κωνσταντίνου. Όταν ήμουν μαθητής του Σχολαρχείου ήταν ερειπωμένο και σαθρωμένο. Εκεί έξω έκαμνε τα κηρύγματά του ο Κοσμάς. Οι Επίτροποι του ναού του Αγίου Κωνσταντίνου κατεδάφισαν το σπίτι αυτό και επεξέτειναν την αυλή της εκκλησίας μέχρι το δημόσιο δρόμο.

Τώρα σώζονται μόνον οι δυό πέτρινοι ορθοστάτες της μεγάλης εισόδου. Αυτού κατοίκησε κάποτε και ο Αχμέτ Ντίνο βέης, που έκτισε το Γενή Τζαμί το 1844.

Ύστερα από κάμποσο καιρό κηρυγμάτων χριστιανικών και προπαγάνδας καταγγέλθηκε από ένα δυο προκρίτους στην Πολίτσια των Βενετών ο πατήρ Κοσμάς, ως πράκτωρ μυστικός των Ρώσσων, και φυσικά δεν ήταν ανακρίβεια. Αυτό παραδέχονται και ο Άγγελος Παπακώστας και ο Κ. Δημαράς κι άλλοι ιστορικοί, όπως είπαμε.

Η Βενετική αστυνομία τον εκάλεσε, τον παρετήρησε και του υπέδειξε να αναχωρήση αμέσως από την Βενετικήν επικράτειαν της Πρέβεζας. Ο λαός που το έμαθε, μαζεύτηκε αθρόος και ανήσυχος έξω από το κτίριο της

ΕΙΚΟΝΑ 6: Φωτογραφία της περιοχής του Γενή τζαμιού στα 1890 περίπου.
Κάτω αριστερά πιθανότατα η ιδιοκτησία Αντώνη Χ. Θερμογιάννη.
Πίσω της ο παλαιός ναός των αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης.
(Φωτογραφικό Αρχείο Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις, IAN F2421)

Διοικήσεως. Μόλις εβγήκε έξω σύστησε στο λαό ειρήνην, ομόνοιαν και αγάπη και τράβηξε προς την Νικόπολιν, όπου ήταν τότε τα σύνορα Βενετίας και Τουρκίας. Πλήθος λαού τον ακολούθησε πεζοπορώντας και καταρώντες τους καταδότας και συνεργάτας της Βενετικής εξουσίας, που τον έδιωξαν από την πόλιν μας. Τα ίδια είχαν προηγηθή και στην Κεφαλλονιά. Φθάνοντας εις την Νικόπολιν αφού έκαμε το τελευταίον κήρυγμα, ετίναξε, λέει η παράδοσις, τα σανδάλια του και καταράσθηκε τον τόπον μας, να μη ιδή ποτέ προκοπή και καλό. Αυτό είναι απίστευτο για ένα τέτοιο κληρικό. Πιθανώτερο είναι πως την κατάρα αυτή, που την έκαμε ο Κοσμάς στους πρόκριτους διώκτες του Βενετούς, την απέδωσαν αυτοί αργότερα σ' όλην την πόλη μας. Υπάρχουν σήμερα στην Πρέβεζα οικογένειες που σώζουν εκ παραδόσεως την ιδέα πως τους καταράσθηκε ο Άγιος. Στην πόλη μας πολλοί ευλαβείς χριστιανοί του έφερναν τα πουκάμισά τους να τα ντυθή ο πατήρ Κοσμάς και να τα ξαναφορέσουν πάλι για να γιάνουν από τις αρρώστειές τους και να προκόψουν. Στην Πρέβεζα, στο ολίγο διάστημα που

έμενε το 1779, κατοίκησε στο σπίτι, που σώζεται σήμερα και κείται πλάι στο σπίτι και το μαγαζί του Γαλανού. Είναι ιδιοκτησία το σπίτι τούτο του ναού του Αγίου Κωνσταντίνου. Εκεί κατοικούσε κάποτε ο Αχιλλεύς Γραμματικόπουλος. Το έχω φωτογραφίσει.

Από την Πρέβεζα επήγε στα Φλάμπουρα στήσας το τσαντήρι του στη θέση Μαυρομαντήλι κηρύσσοντας σε πλήθη χριστιανών.¹⁸ Έφθασε στα Γιάννινα όπου εξακολούθησε το ίδιο κήρυγμα. Πρώτα πέρασε από την Άρταν όπου δίδαξε την 11.1.1778. Οι Εβραίοι είχαν στα χέρια τους τότε στα Γιάννινα όλην την οικονομική ζωή.

«Πρώτον μεν κατέπεισε τους Χριστιανούς να μεταβάλουν το κοινόν παζάρι εις το Σάββατον, το οποίον επροξένησε μεγάλην φθοράν εις τους Εβραίους. Τον κατάγγειλαν λοιπόν εις τον Τοπάρχην Κούρτ πασάν οι θεοκατάρατοι πως ο ιερός ούτος Κοσμάς ήτον απεσταλμένος από τους Μοσχοβίτας διά να ξεπλανά τον βασιλικόν ραγιάν να πηγαίνουν εις την Μοσχοβίαν. Στην αρχή ο Κούρτ πασάς, φαίνεται πως δεν τους άκουσε τους Εβραίους. Έπειτα όμως δωροδοκηθείς προφανώς από τούτους ή και πεισθείς στις καταγγελίες των, διέταξε τας αρχάς του και τον συνέλαβαν στο Κολικόντασι του Βερατίου και τον απηγχόνισαν το 1779».

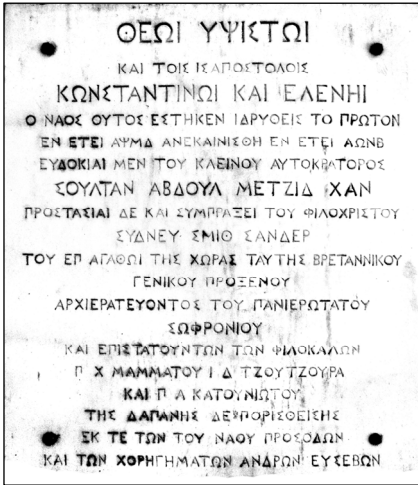
Τα τελευταία τα έλαβα περιληπτικά από την ακολουθίαν και τον βίον του οσίου και θεοφόρου πατρός ημών Κοσμά του Ιερομάρτυρος και ισαποστόλου.[Ⓞ] Εις τον Ναόν των αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης σώζεται, εις τα Αρχεία του Ναού, ένα μικρό βιβλιαράκι με τον τίτλον «Πόνημα Σαμφείρου Χριστοδουλίδου του εκ Γραμμένου. Εκδίδεται υπό Β.Π.Σ. εν Πάτραις 1878». Είναι η πρώτη βιογραφία του Κοσμά. Ο Σεραφείμ ο Βυζάντιος παραδέχεται ότι ο αείμνηστος Πατρο Κοσμάς εθανατώθη καταγγεληθείς υπό των Εβραίων ως πράκτωρ των Ρώσσω.¹⁹ Τα ίδια δέχεται και ο κ. Κ. Θ. Δημαράς.

Ο ναός ούτος όπου έκαμνε τα κηρύγματά του ο Πατροκοσμάς φέρει την εξής επιγραφή εις το υπέρθυρον της κυρίας εισόδου της βόρειας πλευράς: «Θεώ Υψίστω και τοις ισαποστόλοις Κωνσταντίνω και Ελένη. Ο ναός

¹⁸ Έγγραφον Κωνσταντίνου Μέρτζιου.

[Ⓞ] Πρόκειται πιθανόν για το πόνημα του Σαμφείριου Χριστοδουλίδου, *Ακολουθία και βίος τού εν αγίοις πατρός ημών Κοσμά, του ιερομάρτυρος και ισαποστόλου, ψαλλομένη κατά την κδ' Αυγούστου*, που εκδόθηκε για πρώτη φορά στη Βενετία το 1814.

¹⁹ Ξενοπούλος Σεραφείμ ο Βυζάντιος, *Δοκίμιον ιστορικής τινός περιλήψεως της ποτέ αρχαίας και εγκρίτου ηπειρωτικής πόλεως Άρτης και της οσαύτως νεωτέρας πόλεως Πρεβέζης*, Αθήναι 1884, σελ. 357.

ΕΙΚΟΝΑ 7: Η κτητορική
επιγραφή του ναού

ΕΙΚΟΝΑ 8: Η εικόνα των αγίων
Κωνσταντίνου και Ελένης

ούτος έστηκεν ιδρυθείς το πρώτον εν έτει αημδ (1744). Ανεκαινίσθη εν έτει αωνβ (1852) ευδοκία μεν του κλεινού αυτοκράτορος Σουλτάν Αβδούλ Μετζίδ Χάν προστασία δε και συμπράξει του φιλοχρίστου Σύνδευ Σμίθ Σάνδερ του επ' αγαθώ της χώρας ταύτης βρεταννικού γενικού προξένου, αρχιερατεύοντος του πανιερωτάτου Σωφρονίου και επιστατούντων των φιλοκάλων Π. Χ. Μαμμάτου - Ι. Δ. Τζούτζουρα και Π. Α. Κατουνιώτου, της δαπάνης δε πορισθείσης εκ τε των του ναού προσόδων και των χορηγημάτων ανδρών ευσεβών» (Εικ. 7).

Η εικόνα του Αγίου που εστήσαμε προ ετών στο προσκυνητάρι απ' έξω από τον άγιο Κωνσταντίνο είναι αντίγραφον άλλης μεγάλης, καμωμένης και διασωζομένης εις το Άγιον Όρος. Μία μεγάλη λατρευτική εικόνα των αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης η οποία είναι αναρτημένη εις τον γυναικωνίτην απ' έξω (Εικ. 8) φέρει την εξής επιγραφή: «Δέησις του δούλου του Θεού Χριστοδούλου Θερμογιάννη κτήτορος αημδ (1844) Μαρτίου ιε». Πρόκειται δηλαδή περί του πρώτου ιδρυτού του ναού τούτου.

Ας προσθέσωμεν και λίγα ακόμη διά τα σκεύη του Ιερού τούτου Ναού και τας εικόνας του τέμπλου.

ΕΙΚΟΝΑ 9: Φορητή εικόνα του Αγίου Ιερομάρτυρος Κοσμά
(*Ηπειρωτική Εστία*, 1971, τχ. 235-236, σελ. 899)

Άλλες εικόνες του πατρός Κοσμά στον Άγιο Κωνσταντίνο είναι μία θαυμαστή φορητή, που δημοσιεύεται εδώ (Εικ. 9) μήκους 0,60 x 0,30. Στο περιθώριο σε ταινία χρωματιστή και σε μικρά τετραγωνάκια ιστορείται ο βίος και το μαρτύριον του ισαποστόλου. Είναι άγνωστος ο αγιογράφος, δεν μπόρεσα να ξεδιαλύνω την υπογραφή. 1) Ο Άγιος κηρύττει εις τα πλήθη, 2) Ο Άγιος ενώπιον του Πασσά, 3) Συνοδεία θανατική, 4) Προσευχή του Αγίου,

5) Θανατική εκτέλεσις του Αγίου, 6) Βύθισις στον ποταμόν μετά την εκτέλεσιν, 7) Εύρεσις του τιμίου σώματος, 8) Νεκρώσιμος ακολουθία.[⊕]

Εις το τέμπλον του Ναού αυτού υπάρχουν αι εξής εικόνες: 1) Των αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης που έχουν ανάμεσά των τον σταυρόν, δωρεά Γεωργίου Κονεμένου. 2) Εικών της Παναγίας κρατούσης τον Χριστόν παίδα. Δωρεά-δέησις Σεβαστής Κονεμένου. 3) Δεξιά της ωραίας Πύλης εικών του Χριστού κρατούντος την γήϊνη σφαίρα. Μαρίνα Κονεμένου. 4) Ο Άγιος Ιερομάρτυς Κοσμάς 1814, μηνός Μαΐου εν Αγία Μαύρα, διά συνδρομής Χριστού Μαρμάτου, χείρ δε του Βασιλείου Αρκελέ.²⁰ Δεξιά του εικονιζομένου Αγίου και στα πόδια του παριστάνεται ναΐσκος με την επιγραφή κοιμητήριον και κοντά ένα ρυάκι. Ο Άγιος στο αριστερό του χέρι κρατάει μικρή τετράγωνη πτυσσομένη γραφή, όπου γράφονται τα εξής: «Φυλάξω τας οδούς μου του μη αμαρτάνειν με εν γλώσση μου». 5) Παριστάνει τον άγιον Ιωάννην τον Πρόδρομον, υπ. Μαρία Κονεμένου.[∇]

Για την περιώνυμη οικογένεια των Κονεμένων της Πρέβεζας έγραψε μικρή βιογραφία ο Νέστωρ Γεωργίτσης²¹ και ο υποφαινόμενος εις την διάλεξή του διά τον λόγιον Νικόλαον Κονεμένον, την οποίαν έκανε το 1957 στις 13 Ιουνίου στο Θέατρο Μουσούρη εις Αθήνας.²²

[⊕] Η εικόνα, διαστάσεων 70 x 55 εκατοστών περίπου, βρίσκεται σήμερα (2011) σε προσκυνητάρι του ναού του Αγίου Κοσμά. Φέρει, κάτω δεξιά, δυσανάγνωστη υπογραφή «Κ. Παπα;που» και χρονολογία 1930.

²⁰ Ο ζωγράφος Βασίλειος Αρκελές είναι Λευκαδίτης και έχει ζωγραφίσει και τον άγιο Χαράλαμπο, την λατρευτική εικόνα του ομώνυμου Ναού. Φέρει χρονολογίαν 1804.

[∇] Η εικόνα του μάρτυρος και ισαποστόλου Αγίου Κοσμά (4), διαστάσεων 100 x 70 εκατοστών περίπου και προσαρμοσμένη σε ξύλινο πλαίσιο, μετά τη συντήρησή της, βρίσκεται σήμερα (2011) στο τέμπλο του ναού του Αγίου Κοσμά. Δεν σώζεται η αφιέρωση ούτε η υπογραφή του Βασιλείου Αρκελέ που αναφέρει ο Βασιλάς. Οι εικόνες του Χριστού (3), της Παναγίας (2) και του Προδρόμου (5), διαστάσεων 120 x 80 εκατοστών περίπου, βρίσκονται σήμερα (2011) στο τέμπλο του ναού του Αγίου Κοσμά. Η εικόνα των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης (1), διαστάσεων 120 x 80 εκατοστών περίπου, είναι τοποθετημένη σήμερα (2011) σε κορνίζα στο δυτικό τοίχο του ναού του Αγίου Κοσμά.

²¹ Γεωργίτσης Νέστωρ, «Γεώργιος Κονεμένος Βέης», *Παράρτημα Ηπειρωτικών Χρονικών*, 1927, σελ. 39-41.

²² Βασιλάς Ηλίας, «Νικόλαος Κονεμένος. Η ζωή και το έργο του», *Ιόνιος Ηχώ*, τχ. 236-237, Μάρτιος-Απρίλιος 1966, σελ. (7)31-(10)34· 238-239, Μάιος-Ιούνιος 1966, σελ. (9)57-(10)58· 240-241, Ιούλιος-Αύγουστος 1966, σελ. (8)80-(10)82· 242-243, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1966, σελ. (13)109-(15)111. Εκδόθηκε και ως ανάτυπο της Ιονίου Ηχούς, περί το 1975, με τίτλο *Ο Ηπειρώτης μαθητής του Σολωμού, πρόδρομος του Ψυχάρη και πατέρας του Δημοτικισμού. Νικόλαος Σπυρ. Κονεμένος 1833-1907*.

Τα εξαπτέρυγα του Ναού είναι κατασκευασμένα το 1828 και δωρεά Αναστασίου Μιχάλη και Αγγελικής Σουλτάνας. Το μεγάλο κανδήλι κατασκευασμένο το 1813 και χρυσωμένο, είναι δωρεά Κακαμπίνη-Φιφή και Παπατέφα.[Ⓢ]

Στο Νεκροταφείο του Ναού τούτου, απλής βασιλικής 30 επί 10 μ., το οποίον εθεωρείτο και ήταν των επισήμων και ευγενών της πόλεως, ευρίσκοντο οι τάφοι του Αναστασίου Ποταμιάνου, θείου και θετού πατρός τού καπετάν-Γιώργη Ποταμιάνου. Το οικογενειακό μνημείο της κόμισσας Σδριν, συγγενούς των Κονεμένων, όπου ήταν και η ενορία αυτών. Επίσης οι τάφοι της ευγενούς οικογενείας των Γερογιανναίων και Σπύρου Καραμάνη, δωρητού του Νηπιαγωγείου, ο οποίος ήτο πάππος εκ μητρός του γιατρού Γ. Γερογιάννη. Επίσης οι τάφοι της οικογενείας Τσόκου και κατά την πληροφορίαν του ενορίτου του Ναού τούτου μακαρίτου Γιάννη Τάλλαρου ήταν και ο τάφος του Αλεξάνδρου Βαλεντίνη, του ανταποκριτού του Ρήγα Φερραίου. Κώδικες συμβολαιογραφικοί του Βαλεντίνη σώζονται στα Αρχεία της Ιεράς Μητροπόλεως Πρεβέζης.

Σημείωση. Μαθηταί του Κοσμά του Αιτωλού υπήρξαν πολλοί.²³ Ο περίφημος Σαμουήλ του Σουλίου ήταν μαθητής του Κοσμά.

[Ⓢ] Τα δύο ασημένια εξαπτέρυγα και ο σταυρός φυλάσσονται σήμερα (2011) σε σκευοφυλάκιο του ναού του Αγίου Κοσμά. Τα εξαπτέρυγα φέρουν στη βάση τους την επιγραφή «ΖΚ Γ ΜΑΜ 1827» και θεωρώ ότι είναι δωρεά του Γεωργίου Μαμμάτη. Ο σταυρός, κατασκευασμένος τον Ιούλιο του 1834, φέρει περιμετρικά της σφαιρικής βάσης του την επιγραφή «+ ΔΗΑ ΧΗΝΔΡΟΜΙ Τ8 ΣΑΒΡ8 ΑΓΙΟCΙΝΝΑΔΕΛΦΝΑΡΑΤ8^ς ΚΙΡΗ8^ς ΑΝΝΑΣΤΑCΙ ΜΙΧΑΛΙ ΚΕ ΑΘΑΝΑ Κ C8ΛΤΑΝΝΑ^ς + 1834 * Η8ΛΙ8 2 μαλαριθι». Μία από τις σωζόμενες ασημένιες καντήλες που φυλάσσονται σήμερα (2011) στο ιερό του ναού του Αγίου Κοσμά φέρει περιμετρικά την επιγραφή «+ CΗΙΔΡΟΜΗ ΤΟΙΙ ΕΠΗΤΡΟΠΟΙ ΚΑΚΑΜΠΗΝΗ ΚΑΙ ΦΗΦΗ 1812 Τ8 ΑΓΗ8 ΚΟCΣΑΙΤΗΙ8».

²³ Ζήσιος Κωνσταντίνος Γ., *Διδάσκαλοι του Γένους*, Αθήνα 1915, σελ. 36, 82 & 85.